
ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ

УДК 330.556
JEL E200, E210, E220, E270, O110, E650, E660

І. В. КРЮЧКОВА,
*доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
відділу моделювання та прогнозування економічного розвитку
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна*

Б.Є. КВАСНЮК ПРО ЗАЛЕЖНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ВІД РІВНЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ

Написано на основі доповіді автора на засіданні Вченої ради ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, яке було присвячене 80-річчю від дня народження члена-кореспондента НАН України, професора, доктора економічних наук Бориса Євгеновича Кваснюка. Основний акцент зроблено на внеску видатного вченого в теорію економічного зростання через розкриття фундаментальних передумов відтворення ВВП в економіці України: обґрунтування структури валового заощадження в розрізі інституційних секторів економіки, рівня валового нагромадження основного капіталу, прогнозування нових витків інвестиційних криз і макроекономічної дестабілізації з ефектом деіндустріалізації економіки та посилення її сировинного характеру.

Ключові слова: економічне зростання; валове заощадження; інвестиційна криза; валове нагромадження основного капіталу; інституційні сектори економіки; державна підтримка.

Бібл. 2; рис. 3.

UDC 330.556
JEL E200, E210, E220, E270, O110, E650, E660

IRYNA KRIUCHKOVA,
*Doctor of Econ. Sci.,
Principal Researcher
Department of Modeling and Forecasting of Economic Development
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine*

BORYS E. KVASNYUK ON THE DEPENDENCE OF ECONOMIC GROWTH ON THE LEVEL OF SAVINGS

The article is written on the basis of the author’s report at the meeting of the Academic Council of the Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, dedicated to the 80th anniversary of the birth of the Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Professor, Doctor of Economics, Borys E. Kvasnyuk. The main focus is on the contribution

© Крючкова Ірина Володимирівна (Iryna Kriuchkova), 2019; e-mail: k-iv@hotmail.com.

of this outstanding scientist to the theory of economic growth through disclosure of the fundamental prerequisites for the reproduction of GDP in Ukraine's economy: substantiation of the structure of gross savings in the context of institutional sectors of the economy and level of the gross fixed capital formation, and forecasting new rounds of investment crises and macroeconomic destabilization with the effect of deindustrialization of the economy and strengthening its commodity nature.

Keywords: economic growth; gross savings; investment crisis; gross fixed capital formation; institutional sectors of the economy; the state support.

References 2; Figures 3.

У своїх дослідженнях видатний учений Борис Євгенович Кваснюк приділяв велику увагу фундаментальним засадам економічного розвитку, базовим структурним пропорціям, що забезпечують розширене відтворення ВВП. Одним з результатів його роботи було наукове обґрунтування необхідного рівня національних заощаджень для забезпечення стабільного інвестування економічного зростання в Україні.

Отже, **мета статті** – вшанувати пам'ять визначного науковця і розкрити науковий внесок Б.Є. Кваснюка у пояснення фундаментальних засад економічного розвитку, базових структурних пропорцій, насамперед, впливу рівня і структури валових заощаджень на розширене відтворення ВВП, що є лише одним з напрямів широкої палітри його досліджень; показати, як реалізувались основні висновки і застереження цього далекоглядного науковця щодо можливості розгортання негативних сценаріїв і виникнення нових криз.

За редакцією та участю вченого було написано монографію “Національні заощадження та економічне зростання” [1], де на високому науковому рівні викладено теоретичні та методологічні основи формування національних заощаджень, їх специфіку для різних секторів економіки, вплив соціальної політики уряду на споживчі настрої домашніх господарств і рівень споживчих витрат у ВВП, важливість підтримки належного рівня валового нагромадження основного капіталу як головної передумови економічного зростання. Результатом досліджень, зроблених під керівництвом Бориса Євгеновича, став глибокий аналіз причин коливання в Україні рівня валового заощадження, також було виявлено його високу залежність від “мінливих обставин зовнішнього фінансування”, обґрунтовано необхідні рівні споживання та заощадження, зроблено прогноз розвитку економіки України. Книгу було видано, коли Україна тільки розпочала вихід з трансформаційної кризи, але вже тоді в ній були попередження та застереження щодо хитких позицій з огляду на майбутнє. Тоді більшість аналітиків і вчених ще жили в шорах статистики балансу народного господарства та балансу основних фондів, віднесення сфери послуг до невиробничої галузі, тому дуже важливим виявився проведений Борисом Євгеновичем аналіз методологічних засад СНР, з'ясування ролі кожного з інституційних секторів економіки у формуванні валового заощадження.

Серед інституційних секторів економіки найбільш слабкими були позиції сектору домашніх господарств (СДГ), який сильно постраждав від глибокого падіння реальних доходів і знецінення заощаджень. За статистикою у 1996–2000 рр. валове заощадження було низьким, а чисте заощадження взагалі від'ємним. Тому Борис Євгенович робив висновок, що сектор домашніх господарств в Україні не є

ані джерелом вагомих заощаджень, ані інвестором, і що лише згодом, коли підвищиться рівень доходів до певної межі та з'явиться прошарок більш заможних верств населення, сектор почне дедалі більше заощаджувати. Так воно і сталося. За 2003–2013 рр., незважаючи на кризове падіння у 2009 р., сектор підвищив рівень свого валового заощадження до 9,4% загального ВВП у середньорічному вимірі, що загальмувало обвальне падіння загального валового заощадження (рис. 1).

Рис. 1. Валове заощадження в розрізі інституційних секторів економіки

Побудовано автором за: Рахунки інституційних секторів економіки за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Сектор домашніх господарств складається з чотирьох підсекторів: роботодавців, самостійно зайнятих працівників, найманих працівників і одержувачів доходу від власності та трансфертів. Саме те, як валовий наявний дохід та валове заощадження розподіляються між зазначеними підсекторами, впливає на ефективність їх використання.

Підвищення загального рівня валового заощадження в секторі домашніх господарств у дані роки супроводжувалося тим, що його лівова частка зосереджувалася в підсекторі роботодавців, де їх капіталізація була незадовільною, тоді як підсектор найманих працівників, незважаючи на те, що він є головною продуктивною силою суспільства і головним донором соціальних внесків і податків, отримував значно меншу частку валового заощадження. Отже, важливим напрямом повноцінного використання валового заощадження домашніх господарств є збільшення доходів найманих працівників і, відповідно, активізація їхньої участі на ринку житла з позитивним впливом на будівництво і економіку в цілому.

Після стрімкого падіння валового наявного доходу СДГ (на 11,5% у 2014 р. і на 22,3% у 2015 р.) рівень секторного валового заощадження різко впав, тому

більшість громадян були змушені витратити як свої поточні доходи, так і раніше накопичені заощадження, а також вдаватися до запозичень. У 2014–2017 рр. секторне валове заощадження настільки знизилося в цілому, що витрати населення на придбання товарів і послуг перевищували валовий наявний дохід на 17,6% у середньорічному вимірі *.

У перспективі відновлення належного рівня валового заощадження СДГ потребує збільшення реальних доходів населення на третину, що з нинішніми темпами займе декілька років. Сприяє цьому процесу отримання зростаючих факторних доходів за кордоном. Ще у 2001 р. Борис Євгенович далекоглядно передбачив, що згодом певну частку від'ємного торговельного сальдо покриватимуть факторні доходи українських громадян, отримані за кордоном. Дійсно, після введення безвізового режиму розширився потік людей, що їдуть на заробітки за кордон і це дає їм можливість заощаджувати більше (порівняно з іншими громадянами). Згідно з даними платіжного балансу, надходження в Україну за статтею “оплата праці” у 2017 р. становили 9,1 млрд. дол., а в 2018 р. – 11,3 млрд. дол. **. У III кварталі 2018 р. частка оплати праці, отримана сектором домашніх господарств за кордоном, дорівнювала 17,4% загальної оплати праці, у секторному валовому наявному доході – 12%, а у ВВП – 8% ***. Зазначений ресурс, як і прогнозував Борис Євгенович, став чинником часткового покриття від'ємного сальдо балансу товарів і послуг та поліпшення поточного рахунку платіжного балансу, але поки що не проявив себе вагомим джерелом для інвестицій в економіку країни. Житлове будівництво продовжує перебувати у “ступорі” в умовах відсутності у переважній більшості громадян прогресу з валовим заощадженням. Валюта, зароблена громадянами України за кордоном, активізувала готівковий валютний ринок, але, за результатами 2018 р., купівля іноземної валюти перевищила її продаж. Додатне сальдо продажу було зафіксовано наприкінці року і пов'язано не із заробітчанами, а з майбутніми виборами, під які іноземна валюта прийшла в Україну і вплинула на зміцнення гривні.

Зворотним боком масштабного відпливу трудових ресурсів за кордон стало те, що разом з недоотриманими доходами бюджет не одержує податки, а Пенсійний фонд – соціальні внески. Іншими словами, українці, коли працюють легально, то працюють на бюджети і пенсійні фонди інших країн.

Ще одним інституційним сектором економіки, валове заощадження якого є дуже важливим для підтримки належної інвестиційної активності в країні, є сектор нефінансових корпорацій (СНК), рівень валового заощадження якого стрімко впав – до 2,2% у період трансформаційної кризи в 1996 р. і до 1,2% ВВП у 2013 р., що не дозволяло йому покривати свої інвестиційні витрати самостійно (рис. 2). Саме рівень валових заощаджень (ВЗ) у СНК є індикатором економічної безпеки країни і не повинен зменшуватися нижче 9% ВВП, а в період виходу з інвестиційної кризи має перевищувати 13% ВВП [2].

* Доходи та витрати населення України за 2005–2017 рр. / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

** Платіжний баланс України 12'2018 / НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446.

*** Квартальні національні рахунки за інституційними секторами у III кварталі 2018 року / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Під час аналізу рівня валового заощадження в цілому та його зв'язку з рівнем валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) Борис Євгенович зазначав, що в Україні у 1995–1998 рр. досить велика частка валового заощадження не капіталізувалася. Виникає запитання: “Куди ж зникають національні заощадження?”. Подальші дослідження учнів науковця щодо капіталізації валового заощадження в розрізі інституціональних секторів економіки показали, що основною причиною недокапіталізації національного валового заощадження були структурні диспропорції в його розподілі між інституціональними секторами економіки [2].

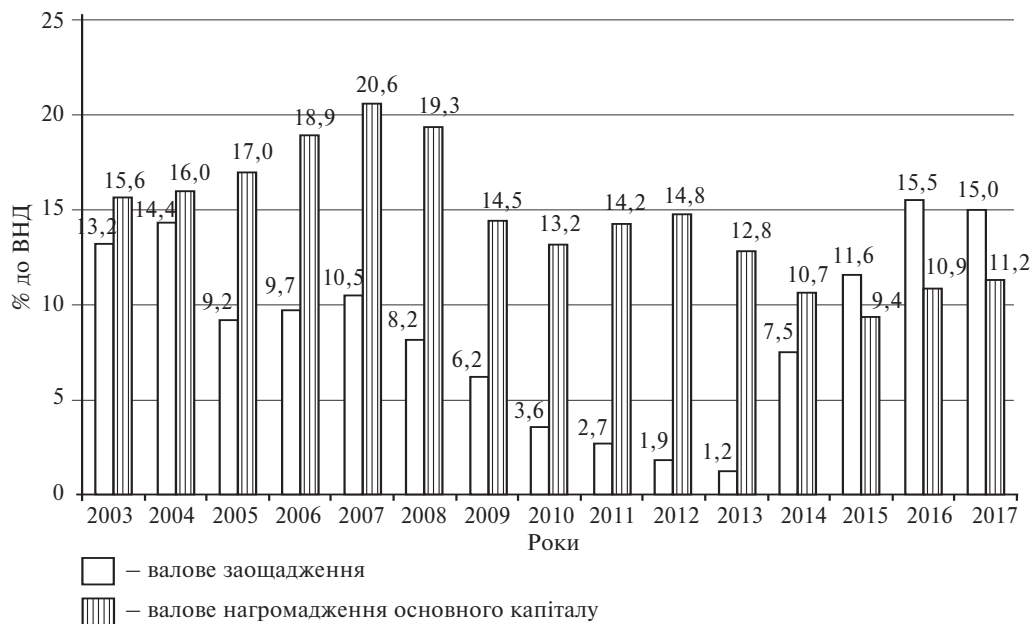

Рис. 2. Показники сектору нефінансових корпорацій

Побудовано автором за: Рахунки інституційних секторів економіки за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Як видно з рисунка 1, зазначені структурні викривлення набули особливого загострення у 2009–2014 рр., коли сектор нефінансових корпорацій не покривав своїх витрат на ВНОК власними ресурсами (див. рис. 2), тоді як у секторі фінансових корпорацій валове заощадження перевищувало секторні витрати на ВНОК у 2009 р. у 13 разів, у 2010 р. – в 10, у 2011 р. – в 10 разів *. Тарифна політика уряду призвела до структурного перерозподілу лівової частки валового заощадження з сектору домашніх господарств у сектор нефінансових корпорацій, ціною чого було стрімке падіння реальних доходів населення. У результаті підняття тарифів у 2015–2017 рр. нефінансові корпорації підвищили свій рівень ВЗ (див. рис. 2) і почали повертати борги (включаючи фіктивні офшорні), що зменшило національний інвестиційний ресурс. Крім того, в самому секторі нефінансових корпорацій лівова частка доходу сконцентрувалася в підсекторі державних нефінансових корпорацій, які саме наростили валовий прибуток за рахунок адміністративного під-

* Рахунки інституційних секторів економіки за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

вищення тарифів, але слабо інвестували свої заощадження в розширення вітчизняного виробництва.

Дефіцит національного валового заощадження перетворював Україну на активного боржника. У своїх працях Борис Євгенович детально аналізував хронічне збільшення зовнішніх запозичень в Україні і вважав, що кращим способом вирішення центральної проблеми платіжного балансу, зокрема – дефіциту поточного рахунку, є приплив ПІІ в Україну. Але він попереджав, що слід очікувати того, що згодом буде стрімко зростати вплив з України доходів іноземних інвесторів і від власності в цілому, що зменшуватиме національні джерела ВНОК. Дійсно, якщо у 2001 р. чистий вплив по каналу доходів від власності з України становив менше ніж 2% загального ВВП, то у 2015 р. – 5,5% *. При цьому лівова частка такого впливу є результатом офшорних схем виведення капіталу.

За даними платіжного балансу за 2010–2017 рр. виплати за іноземними інвестиціями сумарно становили 68,3 млрд. дол., тоді як у 2014 р. рівень нагромаджених ПІІ становив 53,7 млрд. дол., а на 1 січня 2018 р. – 31,6 млрд. дол. (рис. 3). Іншими словами, Україна більше виплатила доходів іноземним інвесторам, ніж нагромадила ПІІ. При цьому виплати в середньорічному вимірі становили 18% до обсягу нагромаджених ПІІ. Це означає, що канал виплат від інвестицій став, по суті, каналом “втечі” капіталу з України.

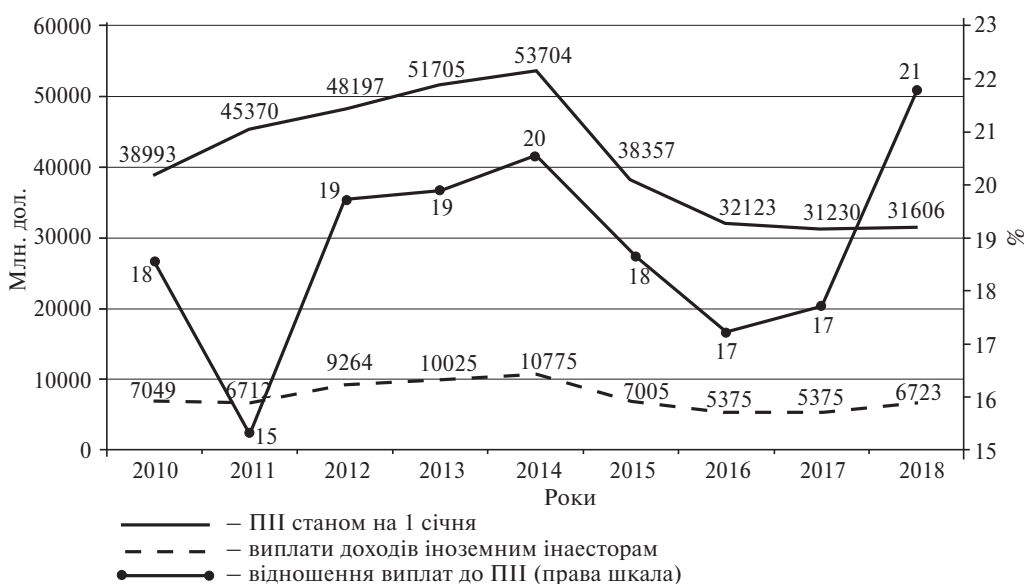

Рис. 3. ПІІ на 1 січня відповідних років, виплати доходів іноземним інвесторам за попередній рік (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і Севастополя)

Побудовано автором за: Платіжний баланс України / НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446; Прямі інвестиції (акціонерний капітал) 2010–2018 рр. / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

У своїх працях Борис Євгенович попереджав, що доки не подолано спад виробництва та не забезпечено стале економічне зростання, доти зберігаються за-

* Платіжний баланс України / НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446.

грози обвалу гривні через низьку конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників і, відповідно, перевищення товарного імпорту над експортом. Наголошував він і на тому, що держава має захистити українську промисловість від іноземної конкуренції шляхом подолання її відставання в технологічному рівні. Але цього не сталося. Частка переробної промисловості у випуску товарів і послуг в основних цінах знизилася з 38,9% у 2005 р. до 28,8% у 2016 р. Фактично переробна промисловість так і не отримала належної державної підтримки, не підвищила свого технологічного рівня і опинилася в жорстких умовах конкуренції, і як наслідок, утратила свої позиції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

Сьогодні Україна стрімко крокує до статусу аграрної країни. За останні 10 років частка сільського господарства подвоїлася *. Таким чином, далекоглядний учений за багато років до фінансової кризи зумів діагностувати і задовго до розгортання реальних економічних подій передбачити нову кризу. Він наполягав на тому, що оптимальним варіантом для соціально-економічного розвитку є забезпечення самофінансування розширеного відтворення, а отже, недопущення негативних тенденцій падіння національних заощаджень; для забезпечення належного інвестування економіки та погашення боргів рівень ВНОК не має опускатися нижче за 20% ВВП. Крім того, науковець вважав, що необхідно підтримувати важливі якісні та кількісні характеристики норми національних заощаджень, оптимізувати їх структуру в розрізі інституціональних секторів економіки. Висновки вченого базувалися на глибокому теоретичному дослідженні валового заощадження як економічної категорії і водночас на кількісних оцінках норми ВЗ, виходячи з аналізу реального стану економіки.

Висновки

Порушені у статті аспекти наукової діяльності Бориса Євгеновича Кваснюка лише частково відображають широкий спектр його наукових досліджень і здобутків, які через сучасну парадигму державного регулювання економіки визначали роль нашої країни, основні підйоми державного впливу на економічне зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки, роль інституційних перетворень, необхідність підтримки всіх базових пропорцій для забезпечення збалансованого економічного зростання.

Б.Є. Кваснюк у пам'яті його учнів і колег залишиться не тільки як видатний учений, учитель, керівник, але й як людина, яка уособлювала в собі найкращі людські якості, високу культуру і шляхетність.

Список використаної літератури

1. Кваснюк Б.Є., Кіреєв С.І., Болховітінова О.Ю. та ін. Національні заощадження та економічне зростання / Ін-т економ. прогнозування. — К. : МП "Леся", 2000. — 304 с.
2. Крючкова І.В. Деструктивні зміни в розподілі валового наявного доходу та напрями державної політики щодо їхнього подолання // Економіка і прогнозування. — 2013. — № 1. — С. 7–26.

* Випуск товарів та послуг за відповідні роки / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

References

1. Kvasnyuk B.E., Kireev S.I., Bolkhovitinova O.Yu. et al. *Natsional'ni Zaoshchadzhennya ta Ekonomichne Zrostannya. In-t ekonom. prognozuvannya* [National Savings and Economic Growth. Institute for Economics and Forecasting]. Kyiv, SE "Lesya", 2000 [in Ukrainian].
2. Kryuchkova I.V. *Destruktyvni zminy v rozpodili valovoho nayavnoho dokhodu ta napryamy derzhavnoi polityky shchodo ikhn'oho podolannya* [Destructive changes in the distribution of gross disposable income and the guidelines of the state policy to overcome them]. *Ekonomika i prognozuvannya – Economy and Forecasting*, 2013, No. 1, pp. 7–26 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2019 р.
The article was received by the Editorial staff on February 20, 2019.*
